

WAARHEID, een inleiding

Piet Soeteman

De mens wordt in zijn bestaan geconfronteerd met allerlei dingen en feiten. Hij ziet andere mensen en hij ziet dieren. Hij ziet het landschap om zich heen, bomen, wegen en huizen. En in die huizen ziet hij meubels en andere gebruiksvoorwerpen. In relatie tot al die dingen gebeurt er van alles met hem. Dat maakt de werkelijkheid voor hem uiterst complex. Over de werkelijkheid die hij ervaart wil hij kunnen nadenken en met anderen communiceren.

Om de werkelijkheid te vereenvoudigen maakt hij zich een stelsel van begrippen eigen die in woorden worden uitgedrukt. Het communicatiemiddel bij uitstek is de taal. Er is geen denken, geen cultuur zonder taal. Taal maakt de dingen hanteerbaar.

In de omgangstaal zijn begrippen niet scherp afgegrensd. Tussen de begrippen heuvel en berg of kind en volwassene zijn geen duidelijke afgrenzingen. Is de Amerongsche Berg wel een berg en gedragen sommige mannen zich soms niet als kinderen?

Willen we begrippen uit de omgangstaal wetenschappelijk benaderen dan zijn we genoodzaakt deze te preciseren door ze bijvoorbeeld te kwantificeren. De grens tussen heuvel en berg stellen we dan bijvoorbeeld op 500 meter en de leeftijd van een volwassene laten we beginnen op 18 jaar.

De wetenschap streeft naar heldere en duidelijke begrippen waarvan de betekenis voor alle gelegenheden vastligt. De voornaamste moeilijkheid waar met name de sociale wetenschappen mee worstelen is de vaagheid van de gehanteerde begrippen. Door het streven naar verduidelijking wordt een wetenschappelijke uitspraak objectiever en het waarheidsgehalte meetbaar. In principe moet het mogelijk zijn om vast te kunnen stellen of een wetenschappelijke bewering waar of onwaar is.

Om begrippen zo nauwgezet mogelijk te kunnen omschrijven, de begripsinhoud zuiver aan te kunnen geven, gebruiken we definities. Door het definiëren van begrippen kunnen we zeggen of definities waar of onwaar zijn. De definitie ‘verstandelijk wezen’ wordt waarheid in de uitspraak ‘de mens is een verstandelijk wezen’.

Het is echter niet mogelijk om van elk begrip te zeggen of de definitie waar of onwaar is. Dat kunnen we alleen zeggen over begrippen die op dezelfde wijze worden begrepen, zoals cirkel, luchtdruk of goud, maar voor theoretische begrippen zoals neurose of God kunnen we dat niet. Theoretische begrippen worden meestal maar gedeeltelijk begrepen, ze worden geïnterpreteerd vanuit een bepaalde context of worden gezien in het kader van een bepaalde (wetenschappelijke) theorie. Dat betekent dat theoretische begrippen ook niet volledig gedefinieerd kunnen worden en dat uitspraken over theoretische begrippen niet welbepaald zijn, d.w.z. waar noch onwaar zijn.

Hoe weten we of een uitspraak, een bewering waar of onwaar is?

In de eerste plaats moet de redenering formeel geldig zijn. Het is van belang dat we de logische structuur van de redenering beschouwen, zodat we een oordeel kunnen vormen over de zuiverheid van de structuur. Zitten er eventuele gebreken in de structuur? Is de redenering niet tautologisch of contradictoair geformuleerd? Is de redenering geen cirkelredenering of een andere drogreden? ‘Jan Modaal verdient een gemiddeld inkomen’ is bijvoorbeeld een ongeldige redenering. Voordat we iets kunnen zeggen over de empirische juistheid van de uitspraak moeten we dus eerst de gegeven redenering op formele geldigheid controleren.

Uitspraken van de empirische wetenschappen zijn uitspraken die op de waarneembare werkelijkheid slaan, de werkelijkheid zoals wij die door ervaring leren kennen. Of de empirische wetenschappen juiste beweringen doen, kan pas na het opdoen van ervaring worden vastgesteld, a posteriori dus. ‘De Amerongsche Berg is een stuwwal’ is bijvoorbeeld een uitspraak die bevestigd kan worden na geologisch onderzoek.

De juistheid van logische en wiskundige uitspraken daarentegen kan men nagaan door de betekenissen van de samengestelde onderdelen te analyseren, door ze te ontleden en met elkaar in verband te brengen. Of analytische oordelen waar of onwaar zijn is geheel onafhankelijk van ervaring, dat gaat als het ware aan elke ervaring vooraf, a priori dus. De waarheid van de uitspraak ‘alle zwanen zijn wit’ kan alleen door ervaring bevestigd worden, de uitspraak dient empirisch op juistheid getoetst te worden. De wiskundige uitspraak ‘ $4 + 5 = 9$ ’ daarentegen hoeft niet empirisch getoetst te worden, zintuiglijke ervaring is hiervoor niet nodig.

Een wetenschappelijke bewering moet altijd voldoen aan het falsificatiebeginsel. Dat wil zeggen dat de bewering bevestigd of weerlegd moet kunnen worden, bijvoorbeeld als er nieuwe gegevens worden ontdekt. De uitspraak ‘alle zwanen zijn wit’ werd weerlegd toen men na de ontdekking van Australië zwarte zwanen tegenkwam.

Het moet dus mogelijk zijn om een bewijs te leveren dat bijdraagt aan het vaststellen van de waarheid of onwaarheid van een bewering, een bewering moet gefalsificeerd kunnen worden. ‘De zon nu stond stil in het midden van de hemel’ (Jozua 10: 13) is bijvoorbeeld een uitspraak waarvan de waarheid onmogelijk vastgesteld kan worden en daarom niet voldoet aan het falsificatiebeginsel.

‘De gehele wereld is voor God verdoemelijk’ (Romeinen 3: 9) is ook een uitspraak waarvan de waarheid vanwege het theoretisch begrip ‘God’ niet is vast te stellen. Deze uitspraak heeft een persoonlijke betekenis voor de samensteller en zijn gezichtspunt is voor een ander niet toegankelijk. Die ander kan de uitspraak geloven en als waar of onwaar ervaren en daarmee zijn eigen gezichtspunt creëren. Aangezien we nooit rechtstreeks in iemands geest kunnen kijken moeten we de auteur maar op zijn woord geloven. Wat er in iemands geest gebeurt is niet met een objectieve methode te toetsen. Subjectieve belevenistoestanden zijn en blijven ontoegankelijk, ook voor hersenonderzoekers.

Voor de waarheid is het niet belangrijk *wie* en in welke hoedanigheid iets zegt. Belangrijk alleen is *wat* er gezegd wordt. Vaak zijn we geneigd om te bezwijken voor de traditie, om geërfde denkbeelden, leerstellingen en manieren om naar dingen te kijken te aanvaarden zonder deze aan een voldoende onafhankelijk nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Terwijl de uitspraak van de ene persoon naar de andere overgaat wordt deze geaccepteerd door mensen die niet bekend zijn met het oorspronkelijke bewijs ervoor. Vervolgens geven zij hem aan anderen door om de eenvoudige reden dat *men* dat zegt. Het beste wat we doen kunnen is om ‘oorspronkelijk’ te zijn, om zo ver mogelijk naar de bron terug te gaan en om geen acht te slaan op de gangbare wijsheid van *men*.

Veel is wezenlijk verbonden met een specifiek gezichtspunt of een bepaald soort gezichtspunt en de poging om de wereld helemaal in objectieve termen te verklaren, los van dit gezichtspunt, leidt onvermijdelijk tot verkeerde reducties of tot de absolute ontkenning van bepaalde bestaande verschijnselen. Een alomvattende objectieve visie van de dingen kan dus ook niet bestaan. Onze wereld is nooit de wereld zoals ze ‘an sich’ is.

Elke uitspraak is een product van de menselijke geest die slechts met de eigen middelen van de geest onderzocht kan worden. En het kenvermogen van de menselijke geest is niet volgens het criterium van een absolute objectiviteit gevormd. Objectief inzicht, objectieve waarheid zal dan ook nooit verkregen kunnen worden. Daar is een zuivere, niet door het verstandelijk denken versluierde manier van ervaren nodig.

De wereld kunnen we niet kennen zoals hij is, los van het gezichtspunt van de waarnemer. We kunnen niet naar onvoorwaardelijke kennis streven maar het schijnt onvermijdelijk dat we dit toch proberen. Elke keer dat we iets vaststellen door een redenering nemen we de waarheid van de premisse aan. De premisse beschrijft dus de voorwaarde waaronder de conclusie waar is. Maar hoe zit het met de waarheid van die voorwaarde? Die moet eveneens door een redenering worden vastgesteld en blijkt zijn waarheid ook alleen voorwaardelijk te bezitten. Vandaar dat de rede ons er onvermijdelijk toe brengt om naar het onvoorwaardelijke te zoeken, de ultieme premisse waarvan niets anders wordt afgeleid. Dit is de bron van alle metafysische illusies, want alle kennis waarop we aanspraak kunnen maken is onderworpen aan de voorwaarden van de ervaring. Als we streven naar kennis van het onvoorwaardelijke proberen we voorbij de voorwaarden te komen die kennis mogelijk maken. Ons verstand streeft er altijd naar om de wereld te zien zonder gezichtspunt.

Als er geen mensen zouden zijn dan zou er ook geen onderscheid zijn tussen dat wat in zichzelf zo is en dat wat alleen voor ons zo is. Dingen zoals stenen en bomen zijn verzamelingen moleculen die door de mens betekenis hebben gekregen. Wij maken het verschil tussen betekenisloze moleculen en de waarde 'steen' of 'boom' die daaraan wordt toegevoegd. En over die toegevoegde waarden doen wij uitspraken. Zonder de mens zouden er geen uitspraken over dingen en feiten gedaan kunnen worden en dan zou er ook geen waarheid zijn. Zelfs de natuurwetten zouden als menselijk gedachtegoed niet waar of onwaar kunnen zijn. Het fenomeen waarheid is met de komst van de mens in de wereld geïntroduceerd.